

KARÂFÎ'NİN MAKÂSİD GÖRÜŞLERİNİN DAYANDIĞI TEMELLER*

Nureddin TORTOP**

Zeki YAKA***

Öz

Şer'î nasların arka planda korumayı ve gerçekleştirmeyi amaçladığı makâsîd konusu İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) tarafından dillendirilmeye başlamıştır. İzz b. Abdisselam ile daha detaylı bir hal almış, Karâfî ile de daha düzenli ve kavranabilir bir seviyeye getirilmiştir. Karâfî'nin makâsîd düşüncesi incelendiğinde, küllî kaidelere riayet etmesi son derece önemlidir. O, küllî kaideleri makâsîd odaklı olarak ele almıştır. Çalışmamızda Karâfî'nin makâsîdâ dair görüşlerinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda küllî kaidelerin makâsîd konusuyla ilişkisi, zarûrîler, hâcîler ve tahsînîlerin hangilerinde maslahatın delil olarak kullanılabileceği, maslahat-mefsedet çatışması durumunda nasıl hareket edileceği, makâsîd vesâil arasında nasıl bir ilişki olduğu gibi konularda Karâfî'nin görüşleri tahlil edilmektedir. Yine mürsel maslahatların makâsîd delilleri arasındaki yerini açıklamaya çalışmak ve ilk defa Karâfî'nin öne sürdüğü *el-maslahatu'l-ulyâ*/Yüksek maslahat teorisinin maslahata etkisini izah etmek bu çalışmanın amaçları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Makâsîd, Maslahat, Mefsedet, Karâfî, el-Furûk, Vesâil.

Foundations of Qarâfî's Maqasid Views

Abstract

Maqasid subject which the sharia evidence aims to protect and realize in the background first found voice by İmam Gazali and İmamü'l-Harameyn el-Cuveynî. It became more detailed with İzz b. Abdisselam, and it was brought to a more orderly and understandable level with Qarafi. When the maqasid thought of Qarafi is examined, it is extremely important that he obeys the universal bases. He handled the universal bases with a focus on the maqasid.

In this study, the following issues were examined. What are Qarafi's views on the Maqasid (objectives, ends)? What is the role of rules and Kullî rules in the idea of Maqasid according to Qarafi? Which parts of the Maqasid such as (zaruri, hâci and tahsini) can be used as evidence of Maslahat (consideration of public interest) according to Qarafi? How can we analyze Qarafi's statements on this

* Bu makale 2018 yılında Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Karâfî'nin *el-Furûk*'u Bağlamında Makâsîd Düşüncesi" başlıklı yüksek lisans tez çalışması esas alınarak hazırlanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tortopnureddin@gmail.com.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı. zekiyelten@hotmail.com.

issue? How to act in case of conflict of Maslaha and Mafsada (hazards, evils, the prevalence of mischief)? What is the relationship between Maqasid and Vesail (means)? In addition, the following issues were also examined. What is the place of Maslaha Mursalah among the evidences of Maqasid? What is the effect of the theory of al-Maslahatu'l-Ulya, first put forward by Qarâfi to the Maslaha? These issues are the main aims of the study.

Keywords: Maqasid, Maslaha, Mafsada, Qarafi, al-Furuk, Vasail.

Giriş

Bütün varlığı ve insanı yaratan Allah Teâlâ gaye-i hilkati ve insanın fitratı üzere nasıl yaşaması gerektiğini peygamberler vasıtasıyla bildirmiştir. Hazreti Peygamber'den sonra raşid halifeler dönemi dâhil olmak üzere sonraki devirlerde verilen fetvaların şer-i şerifin içeriğine uygun olarak insanın yarar ve zararı yani makâsıd-maslahat dengesi göz önünde bulundurularak verildiği görülür. Bu sebeple daha sonraki dönemlerde bazı ilim adamları¹ tarafından makâsıd konusunda birtakım açıklamalar yapılmış olsa da bugünkü teferruatıyla makâsıdın ifade edildiğini söylemek oldukça zordur. Bu durumun İmamı'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve öğrencisi İmam Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) kadar devam ettiği söylenebilir. Bu iki ilim adamından sonra makâsıd konusu farklı bir hal almış ve müstakil bir konu olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Kronolojik olarak ise makâsıd anlayışını geliştiren ilim adamları arasında İzz b. Abdisselam (ö. 660/1262) ve sonrasında İmam Şihâbüddîn el-Karâfî'den (ö. 684/1285) bahsedilebilir. Karâfî'nin makâsıd anlayışının temellerini hocası İzz b. Abdisselâm'ın maslahat konusundaki görüşleri oluşturmuştur.² Ancak İzz b. Abdisselâm'ın maslahat konusundaki açıklamalarının dağınık olduğu dikkat çekmektedir. Fakat onun görüşlerinin daha disipline edilmiş hali Karâfî'nin kitaplarında görülmektedir. Karâfî makâsıdı, küllî kaide kavramına oldukça yakın anlamda kullanarak nasla teâruz durumunda makâsıda öncelik verilebileceği görüşünü benimsemiştir. Ona göre cüzî nass küllî nassa tercih olunamaz. Çünkü makâsıd, nasların genelini ifade ettiği bir hükümdür.³

Karâfî'nin makâsıd konusundaki görüşlerini ele aldığımız bu makalede başta *Envârü'l-Burûk fî Envâi'l-Furûk* adlı eseri olmak üzere şu eserlerinden faydalandık:

ez-Zahîre: Mâlikî mezhebi içerisinde sık sık başvurulan furû' fıkıh kitabıdır.

el-Ümniyye fî İdrâki'n-Niyye: Eser kişinin niyetiyle ilgili olarak *Makâsıdu'l-Mükellefin* konusunu ele almaktadır.

Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl: Fahreddin er-Râzî'nin usûle dair kaleme aldığı *el-Mahsûl* kitabının şerhidir.

Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl: Eser Karâfî'nin *ez-Zahîre*'ye mukaddime olarak hazırladığı ve *el-Mahsûl*'ün muhtasarının şerhi niteliğinde olan bir eserdir. Şerh edildikten sonra müstakil olarak basılmıştır.

el-İhkâm fî Temyîzi'l-Fetâvâ ani'l-Ahkâm ve Tasarrufâti'l-Kâdî ve'l-İmâm: Hazreti Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) tasarruflarına dair tertipli bir ayırımın yapıldığı fıkıh alanında yazılan ilk kitaplardandır.

¹ Söz konusu ilim adamları arasında Ebû Bekir el-Cessas (ö. 379/981), Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1040) ve Ebu'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044)'yi sayabiliriz.

² Ahmed er-Raysûnî, *Nazariyyetü'l-Makâsıd inde'l-İmami's-Şâtübî*, el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, Virjinya, ts., 4. Bs., s. 52; Haçkalı, "İlgili Literatür Çerçevesinde Makâsıd İctihadının Tarihî Seyri", "Makâsıd ve İctihad", Hzl. Ahmet Yaman, s. 283; Yunus Apaydın, "Karâfî", DİA, İstanbul, 2001, c. XXI s. 396; Rahmi Yaran, "Karâfî'den Şâtübî'ye Makâsıd/Maslahat Söylemi", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (MÜİFD), 2013, S. 45, ss. 5-30, s. 6.

³ Bkz. Ebu'l Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdiramân es-Sanhâcî el-Karâfî, *Envârü'l-Burûk fî Envâi'l-Furûk*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009, I-IV, c. II, s. 63.

1.Naslara Küllî Bakış ve Karâfi'nin Makâsîd Düşüncesine Etkisi

Fıkıh ilmi, usûl ve furû' olarak iki unsurdan müteşekkildir.⁴ Usûl yani asıllar ise iki kısımda mütâlaa edilir. Bunun bir bölümünü usul-i fıkıh ilminin içeriğini oluşturan bilgiler; diğer bir kısmını ise küllî kaideler namıyla bilinen fıkha dair genel kurallar teşkil eder.⁵ İmam Karâfi fıkıh ilminin küllî kaideler perspektifinden değerlendirilmesi gerektiğini savunan ilim adamlarındandır.⁶ Nitekim *el-Furûk* kitabının başlarında özellikle bu hususa dikkat çekmiş ve bu kaidelerin Şeriat'ın sırlarını ve hikmetlerini barındırdığını, bu sayede sayılamayacak kadar fer'î meselenin kavranabileceğini ifade etmiştir⁷. Yine küllî kaidelerin öğrenilmesi, fetva yöntemlerinin anlaşılmasını ve cüzî meseleleri küllî/genel kaideler altında zabt etmeyi sağlar. Ayrıca küllî kaide odaklı fıkıh anlayışı, fıkıh alanında söz sahibi birçok ilim adamının da izlediği bir yöntemdir. Bu yöntem sayesinde fikhî meseleler, kolayca genel kuralların altında ele alınarak zihinde tutulmuş olur. Aksi takdirde kişi, fer'î/dal olan meseleleri zabtedebilmek için aşırı çaba harcadığı halde kaçırıldığı ayrıntılar sebebiyle daha fazla hata yapabilmektedir.⁸

Maslahat-mefsedet eksenli olarak ilk defa müstakil bir kitap⁹ yazan İzz b. Abdüsselam'dır. Karâfi ise yalnızca hocasının izini takip etmekle kalmamış aynı zamanda İmamu'l-Haremeyn el-Cüveynî ve İmam Gazzâlî ile şekillenmeye başlayan makâsîd ekolünün görüşlerini de daha sistematik bir hale getirmiştir. Karâfi makâsîd konusuna birçok kitabında temas etmekle birlikte hususiyetle *el-Furûk* adlı eserinde fıkıh-makâsîd ilişkisinin öğrenilmesine imkân tanımıştır.

"*Makâsîdu's-Şerîa*", Ashab-ı Kiram ve onların takipçisi olarak gelen fakihler tarafından bir terim olarak kullanılsa da verilen hükümler ve fetvalar araştırıldığında halkın yarar ve menfaatinin gözetildiği anlaşılmaktadır. Hz. Ebubekir (r.a) döneminde, Mushaf'ın tek bir kitap haline getirilmesi, Hz. Ömer'in (r.a) halifenin belirlenmesi işini şûraya bırakması, beytü'l-mâle ait hazine defterlerini tutturması, sikkenin kullanılmasına izin vermesi, yine Hz. Osman'ın (r.a) Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi için çevredeki vakfiyeleri yıktırması, Kur'an nüshalarını tek nüshaya indirerek geri kalanını yaktırması ve herkesin yetişebilmesi için Cuma namazına dış ezan koyması gibi ictehadlar bu duruma örnek olarak verilebilir. Bunun dışında ilk devirlerde maslahat gözetilerek verilen daha nice husûsi ve umûmi fetvalardan bahsedilebilir.¹⁰ İmam Şihâbüddîn el-Karâfi'nin de makâsîd düşüncesinin arka planında, Ashâb-ı kiram, tâbiîn ve takipçilerinin verdiği fetvaların etkisi olduğunu söyleyebiliriz.¹¹ İmam Karâfi, buradan hareketle maslahatı ele alır ve maslahatın çeşitli kısımlara ayrıldığını belirtir.¹²

İmam Karâfi, bütün toplumların korumaya çalıştığı beş esasın bulunduğunu ifade eder. Bunlar can, akıl, ırz, mal ve lukata/bulutudur.¹³ Karâfi'nin bu sözleri düşünüldüğünde; onun Şer'î hükümlerin incelenmesine küllî/genel açıdan baktığını görürüz. Küllî kaideler üzerinde sürekli durması da kanaatimizce nasların arka planında gördüğü maslahatın küllî kaide odaklı olarak gerçekleştirilebileceği düşüncesinden ileri gelir. Onun, nasları tafsili bir incelemeyle, fakat genel

⁴ Karâfi, *el-Furûk*, c. I, s. 5-6.

⁵ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 200; Sağır b. Abdüsselam el-Vekîlî, *el-İmâmu's-Şihâb el-Karâfi*, Vüzâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, Mağrib 1417/1996, I-II, c. II, s. 230-231.

⁶ Nitekim onun küllî kaide odaklı düşüncesi kendinden sonra yaşayan İmam Şâtıbî (ö. 790/1388) gibi âlimlere ilham kaynağı olmuştur.

⁷ Karâfi, *el-Furûk*, c. I, s. 6.

⁸ Karâfi, *el-Furûk*, c. I, s. 7.

⁹ İzz b. Abdüsselam'a ait olan söz konusu kitabın ismi "*el-Kavâidu'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*" dır.

¹⁰ Bkz. Ebu'l-Hasen Alâeddin Ali b. Halil et-Tarablusî el-Hanefî, *Muinu'l-Hükkam fî mâ Yeteraddedü beyne'l-Hasmi mine'l-Ahkâm*, Daru'l-Fikr, yy., ts., s. 177.

¹¹ Bkz. Vekîlî, *el-İmâmu's-Şihâb*, c. II, s. 15 vd.

¹² Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 59 vd, 184; Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdiramân es-Sanhâcî Ebu'l Abbas el-Karâfi, *ez-Zahîre*, nşr. Saîd A'rab-Muhammed Bû Hubze- Muhammed Haccî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, Beyrut, 1994, I-IVX, c. I, s. 150, 152.

¹³ Karâfi, *el-Furûk*, c. IV, s. 80.

anlamda fıkıh-makâsîd açısından bakarak değerlendirdiğini, bir diğer ifadeyle meseleleri küllî-cüzî sadedinde ele aldığını söylemek mümkündür.¹⁴ Sonuçta hocası gibi Karâfî'nin de Şer'î hükümleri, fıkıh-makâsîd açısından nazârî bir incelemeye tabi tuttuğu anlaşılmaktadır. Ancak onlar bu tutumlarıyla yalnızca küllî bakış açısını esas almamışlardır. Cüzî hükümleri küllîler içerisinde değerlendirerek hem konunun anlaşılmasını hem de zapt edilmesinin kolaylaşmasını sağlamayı amaç edindikleri söylenebilir. Bu bağlamda Şer'î hükümlerin, maslahata riayet edilmesini ve mefsedet'in de giderilmesini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre Karâfî'nin görüşleri temel alınarak makâsîd teorisinin açılımının yapılması ve meselenin izahına çalışması yerinde olacaktır.

2.Karâfî'de Makâsîd Düşüncesi

2.1.Karâfî'ye Göre Fıkıh-Makâsîd İlişkisinin Genel Hatları

1-Maslahat, herhangi bir lezzetle veya bu lezzete sebep olan şeyle yahut da bir ferahlamayla veya bu ferahlamaya sebep olan şeyin elde edilmesiyle gerçekleşir. Mefsedet ise bir elemenden veya bu eleme sebep olan şeyden ötürü yahut bir üzüntü veya buna sebep olan şeyden ötürü meydana gelir. Ancak bunun Şer'î örf denetimine tabi olduğu unutulmamalıdır. Bu sebeple bizzat ma'siyetin kendisine, sebeplerine veya ma'siyetin vermiş olduğu geçici ferahlamaya *maslahat*/yarar/fayda teriminin kullanılması doğru değildir. *Mefsedet* kavramının da yapılan ibadetlerde çekilen zorluklar için veya meşakkat barındıran ibadetlere sebep olan şeyler hakkında kullanılması uygun değildir. Bu bağlamda Şâri'in buyruklarını yerine getirmek esnasında karşılaşılan zorlukların hiçbirisi mefsedetler içerisinde bulunmazlar. Çünkü Şâri'in emirleri maslahatın elde edilmesine sebep teşkil ederken yasakları da mefsedete götüren yolları kapama özelliğine sahiptir. Bu sebeple yararın elde edilmesinin ve zarardan kaçınılmasının faydası dünyada kısmî olarak görülse de esas olarak ahirette cennetin kazanılmasına ve cehennemden kurtulmaya vesile olmaktadır. Bu husustaki naslar incelendiğinde¹⁵ ahiret menfaatinin dünya menfaatlerine öncelendiği görülür. Karâfî bunun üzerine iyiden iyiye eğilir.¹⁶ Nitekim o, bir menfaatin gayri müslim bir insanın iman etmesi olması durumunu *maslahatu'l-ulyâ* ile açıklamaktadır. Bu duruma fetih sebebiyle elde edilen topraklarda yaşayan gayrimüslimlerin; öldürülmesi yerine cizyeye bağlanmasının, kendilerinin olmasa bile nesillerinin Müslüman olmasını sağlamasını örnek olarak vermektedir. Bu gibi durumlarda *maslahatu'l-ulyâ* yani en yüce maslahatın gerçekleşeceğini ifade etmesi, Karâfî'nin makâsîd düşüncesine hatırı sayılır bir katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca makâsîd konusundaki bu tabir, ilk defa kendisi tarafından kullanılmıştır. Ancak *maslahatu'l-ulyâ* vesilesiyle Karâfî tarafından makâsîd konusunun alanın genişletilmesi söz konusu olduğu için bu husus ayrı bir çalışmaya muhtaçtır.¹⁷

2-Karâfî, makâsîdî rütbe ve sıralama açısından da bölümlere ayırır. Bu açıdan Şer'î maksadlar, *Zarûretler-Hâcetler-Tahsînîler ve bunların Tekmileleleri* şeklindedir.¹⁸ Burada üzerinde durulması gereken önemli konulardan birisi zarûriler sıralamasıdır. O, zarûriler sıralamasını "*Can-Din-Nesep-Akıl-Mal*" şeklinde yapmıştır.¹⁹ Hatta bazılarının *Irzın* korunmasını da ekleyerek zarûrileri altıya çıkardığını da belirtir. *el-Mahsûl* şerhinde ise Karâfî Fahreddin er-Râzi'nin (ö. 606/1209) *Can-Mal-Nesep-Din-Akıl* sıralamasını değiştirmeksizin aynen vermiştir.²⁰

¹⁴ Bkz. Nureddin Tortop, Karâfî'nin *el-Furûk*'u Bağlamında Makâsîd Görüşleri, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Antalya 2018, s. 37-38.

¹⁵ Bkz. el-Bakara, 2/195; el-A'râf, 7/31-32; ez-Zilzâl, 99/7-8.

¹⁶ Ebû Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Bakkûrî, *Tertîbu Furûki'l-Karâfî*, Dâru Mektebeti'l-Meârif li't-Tıbbâ ve'n-Neşr, Beyrut, 2. Bs., 2008, *Tertîb*, s. 32.

¹⁷ Detay için bkz. Tortop, Karâfî'nin *el-Furûk*'u Bağlamında Makâsîd Görüşleri, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, s. 63.

¹⁸ Karâfî, *el-Furûk*, c. II, s.188; Şihâbüddin Ahmed b. İdris b. Abdîrramân es-Sanhâcî Ebu'l Abbas el-Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, nşr. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavvad, Mektebtü Nizâr el-Mustafa el-Bâz, yy., 1995/1416, I-IX, c. IX, s. 4079; ez-Zahîre, c. I, s. 127.

¹⁹ Karâfî, *ez-Zahîre*, c. I, s. 127 vd.

²⁰ Karâfî, *Nefâis*, c. IX, s. 4079.

Beş temel esası oluşturan ve korunması gereken Şer'î maksadların öncelik sıralamaları, makâsıdu'ş-şerîa hakkında açıklama yapan fakihler arasında farklılık arz etmektedir. Karâfî'nin Şerîat'ın maksadları arasındaki mertebelerin ilgili durumla karşılaştığı anda bilinebileceğini²¹ ifade eden sözleri konuya ışık tutabilir. Kanaatimizce Karâfî'nin bu sözleri sarf etmesinin ardında işlenen fiillerde bulunan maslahat ve mefsedet miktarının etkili olduğu söylenebilir. Bu sebeple zarûriler arasındaki mertebelerin de ancak karşılaştığı anda tezahür edeceği anlaşılmaktadır.

Karâfî ez-Zahîre isimli eserinde makâsıdu'ş-şerîayı oluşturan esaslara, "münâsebet" bahsinde yer vermektedir. O, münâsib vasıfları üçlü taksimle *zarûriler*, *hâcîler* ve *tahsînîler* şeklinde belirler. Zarûrî münâsipleri, beş temel gayenin –can, din, akıl, nesep, mal- korunmasını içine alan şeyler olarak tanımlar. Sonrasında ise hâcîler için; küçük çocuğun velisi tarafından evlendirilmesini örnek verir. Ona göre evlenmek aslen zarûrî bir durum değildir. Fakat evlenecek kişiler arasında kefaet yani denklik bulunması gerekir. Bu ise hâcetler kısmında yer alır. Dolayısıyla velinin buna dikkat etmesi gerekir. Tahsînîler içerisinde ise akrabanın nafakasını karşılamak gibi her türlü güzel ahlakın bulunduğunu ifade etmektedir.²²

Karâfî, şer-i şerifin muhafaza etmeyi amaçladığı ve beş temel esası oluşturan maksadların varlığını Şer'î naslar ışığında değerlendirerek ispata çalışır.²³ O, zarûretler seviyesinde yer alan maslahatların alt derecelerdeki maslahatlara kıyas edilmesini doğru bulmaz.²⁴ Makâsıd esasları arasında öncelik sonralık durumunu bu şekilde özetleyen Karâfî, zarûrilerin tekmilelerini/tamamlayıcılarını da diğerlerinin tekmilelerinin önünde tutmuş ve bir çatışma durumunda da bu sıraya riayet edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁵

Şerîat'ın korumayı amaçladığı gayeler arasında -zarûriler, hâcîler ve tahsînîler- öncelik sonralık sıralaması yapılırken dünyevî ve uhrevî olarak iki yönlü yarar gözetimi yapılmalıdır. Örneğin, farz fiillerin yapılması ve haramların terkedilmesi uhrevî açıdan zarûrîleri, müekked sünnetler ise hâcetler kısmını meydana getirir. Mendub hükmünü alan fiiller de tahsînîler içerisinde bulunurlar. Bunun yanı sıra nikâh akdinde bulunma, temel ihtiyaç miktarında giyinmek, günlük yiyeceğin temini gibi şeyler dünyevî zarûretler içerisinde yer alır. Güzel yiyecekler yemek ve lezzetli şeyleri içmek de dünyevî tahsînîler içerisinde yer alır. Zarûrî şeyler ile tahsînîler arasında olan işler de dünyevî hacetlere örnek olarak verilebilir.²⁶

Yukarıdaki izahlar göz önünde bulundurularak şu çıkarımda bulunulabilir. Genel anlamda vücûbu ifade eden maslahatlar, mendub olanlardan daha üsttedir. Mendub maslahatların uhrevî maslahatlar içerisinde olması, mübah maslahatların ise hem uhrevî hem dünyevî maslahatlar arasında yer alması sebebiyle mendub maslahatlar, mübah olanlardan daha yukarı seviyede yer alır. Bu sebeple uhrevî maslahatların dünyevî maslahatların önünde bulunduğu anlaşılır.²⁷ Dolayısıyla maslahatlar arası yukarıdan aşağıya sıralama; zarûrîler, hâcîler ve tahsînîler şeklinde gerçekleşir.²⁸ Ayrıca maslahatlar hasen-ahsen, faziletli ve daha faziletli kısımlara ayrıldığı gibi mefsedetler de çirkin-daha çirkin ve rezil-erzel –daha alçak seviyede olan- kısımlarına ayrılır. Bunların da kendi aralarında en üst, en alt ve mutavassıt dereceleri vardır. Efdaliyet sıralamasında ise o amelin yarar veya zarar durumu etkilidir.²⁹

3-Uhrevî menfaatler, yalnızca şer-i şerifin tayiniyle belirgin hale gelirler. Dünyevî maslahatlarda ise âdetler ve tecrübelerin etkilerinden söz edilebilir. Bu açıdan Şer'î maslahatlar bina

²¹ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl fi'l-Usûl*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Şirketü't-Tabâati'l-Fenniyyeti'l-Müttehîde, yy. 1973, s. 417 vd.

²² Karâfî, *ez-Zahîre*, c. I, s. 127 vd.

²³ Karâfî, *Nefâis*, c. VII, s. 3259 vd.

²⁴ Karâfî, *el-Furûk*, c. II, s. 184.

²⁵ Karâfî, *ez-Zahîre*, c. I, s. 127.

²⁶ Bkz. Tortop, Karâfî'nin *el-Furûk*'u Bağlamında Makâsıd Görüşleri, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, s. 39-40.

²⁷ Bkz. Tortop, Karâfî'nin *el-Furûk*'u Bağlamında Makâsıd Görüşleri, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, s. 40.

²⁸ Bkz. Karâfî, *ez-Zahîre*, c. I, s. 127.

²⁹ Bakkûrî, *Tertîb*, s. 39.

edildikleri bilinme seviyelerine göre dört farklı grupta yer alırlar. Söz konusu edilen seviyeler irfan, itikad, zann-hüsbân ve şekk-evham seviyeleridir. Müctehid ilim adamlarına göre dini inançlar, irfan seviyesine; avamın dini inançları itikad seviyesine; birçok amelî işler, zann seviyesine ve verâ'yı tahsil etmeye yarayan şeylerin geneli de zannın alt seviyelerine örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰

4-Makasîd konusunda açıklamalar yapan ve İmam Şihâbüddîn el-Karâfî'nin de öğrencileri arasında yer alan Bakkûrî, maslahat ve mefsetetin; kalbe, hislere, azalara ve bedene, mallara, zaman ve mekâna vb. şeylere bağlı olarak bulunabileceğini söyler. Ayrıca sebeplerine nispetle maslahat ve mefsetetin farklı kısımlara ayrıldığını beyan eder. Söz konusu durumda uhrevî maslahatların sebepleri irfan, tâat ve iman olabileceği gibi uhrevî mefsetetlerin sebepleri ise küfür, fîsk ve isyan olabilir.³¹

Maslahat ve mefsetetle ilgili olarak bir başka durum ise kişinin zann-ı galip ile yaptığı fiillerde karşımıza çıkar. Bu kişinin zannı isabet ederse herhangi bir sorun teşkil etmez ve kişi bundan sevap alır. Yine kişi; bir şeyin vacip, mendub veya mübah olduğunu zannederek mefsetet işlerse bu sebeple o kişi günah kazanmış olmaz. Ayrıca mefsetet zannıyla bir kişi maslahat işlese, sonra zannının yalan olduğu ortaya çıksa bu kişi, fâsik olmuş olur ve şahitliği de kabul görmeyecektir.³²

5-Karâfî, teabbudî konulardaki zorlukları da fıkıh-makâsîd ekseninde değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu bağlamda hangi zorluklar karşısında ibadet yükümlülüğünün kalkabileceğini tahlil etmeye çalışmıştır.³³ Ona göre, ibadet konusundaki meşakkatler farklı boyutlarda olabilir. İlki ibadetin doğasında yer alan ve işlendiği takdirde çok az derecede dış etkenlerin bulunduğu durumlardır. Soğuk havada abdest almak, gusletmek, uzun günlerde oruç tutmak ve can tehlikesi olsa bile Allah yolunda cihada çıkmak bu grup içerisinde yer alır.

Teabbudî fiillerde bulunan bir diğer zorluk durumu ise kendi içerisinde üç farklı kategoride ele alınabilir. Başlıca kişinin yaşamı veya herhangi bir uzvunun tehlikeye girmesi yahut o uzvunu kullanma imkânının kalmaması gibi durumlardan söz edilebilir. Bu durumda ibadetin yerine getirilmesiyle sevap elde edilse bile bir daha benzeri ibadetleri işleyerek sevap tahsil etme imkânı kalmamış olur. İşte bu tür meşakkatler, ibadet yükümlülüğünü düşüren meşakkatlerdir. Ayrıca bu sayılanların korunması, hem dünya hem ahiret menfaati için gereklidir. Zorluğa katlanarak ibadetin yerine getirilmesi durumuna diğer bir örnek ise elin parmağında çok az bir acı hissetmek gibi dünyevî küçük sıkıntıların oluşturduğu durumlardır. Böyle durumlarda ibadetin yerine getirilmesi gerekir. Zira ibadet fiilinin işlenilmesi, zorluğun azlığı ve ibadetin şerefinden ötürü meşakkatin savuşturulmasından üstündür.

Teabbudî konularda karşılaşılan bir diğer meşakkat durumu ise derece olarak ilk iki meşakkat arasında yer alan zorluklardır. Hüküm açısından ilkinen yakın olanlar –ki ibadetin yerine getirilmesi mazur görülen durumlardır- ilkinen, diğerine yakın olanlar ise ikincisine ilhak edilir. Fakat bu değerlendirmenin yapılmasından sonra dahi tartışma konusu olan farklı bir durum daha söz konusudur. Bu gibi hususlar ise her iki şık iyi tahlil edilerek çözüm üretilebilecek kısımları oluşturur. Çeşitli fetvaların verildiği durumlar genellikle bu kısım içerisinde bulunur.³⁴

6-Karâfî şer-i şerifin örfe itibar ettiği durumları ele alırken; örfün değiştiği durumlarda nasıl hükmedileceğine ve itibarın neye olacağına dikkat çeker.³⁵ Ona göre örf değişirse bu durumda önceki örfle bağlı verilen fetvalara itibar edilmemesi gerekir. Ayrıca müftülerin bu kaideye özellikle riayet

³⁰ Bakkûrî, *Tertîb*, s. 34.

³¹ Karâfî, *Nefâis*, c. VII, s. 3255 vd.; Bakkûrî, *Tertîb*, s. 34.

³² Karâfî, *Nefâis*, c. VII, s. 3259; Bakkûrî, *Tertîb*, s. 35.

³³ Karâfî, *el-Furûk*, c. I, s. 215 vd.

³⁴ İbadet fiilleri yerine getirilirken karşılaşılan meşakkatler konusunda farklı bir taksim için bkz. Ebi'l-Kâsım Kâsım b. Abdillâh İbni's-Şât, *İdrâru's-Şurûk alâ Envâi'l-Furûk*, (*el-Furûk'un beraberinde*), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, I-IV, c. I, s. 217-218; Tortop, Karâfî'nin *el-Furûk'u Bağlamında Makâsîd Görüşleri*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, s. 46.

³⁵ Bkz. Tortop, Karâfî'nin *el-Furûk'u Bağlamında Makâsîd Görüşleri*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, "yüksek maslahat teorisi/el-maslahatu'l-ulyâ" başlığı.

etmesi gerekir. Karâfi kendisine soru yöneltilen ilim adamının bulunduğu çevrede veya belde yaşamayan kişilere fetva verirken fetva verenin kendi bölgesinin örfü değil, soru soranın yaşadığı bölgenin örfünün dikkate alınması gerektiğine sıkı tembihlerde bulunur. Aksi bir tutum, kişinin fıkıh bilgisinde ve bu bilgiyi kullanımında donukluğa sebebiyet verecektir. Dahası selef ulemasının gayelerini anlamamaktan ileri gelen bir cehalet olacaktır. Hâlbuki kişi, soru soranın örfünü araştırıp soruştursa ve hükmü ona göre belirlemeye çalışsa hem donukluktan hem de yanlış fetva vermekten kurtulmuş olacaktır.³⁶ Karâfi'nin kişinin bulunduğu yerin örfüne göre fetva verilmesini istemesi fıkıh-maslahat prensibiyle ilişkilendirilebilir.

Burada dikkat çeken diğer bir husus ise şudur. Karâfi, içinde bulunulan zamanın gereği olarak durumların değişmesi sonucunda hükümlerin de değişebilmesi kaidesinin icra sınırını, ancak Şer'i nasların müsaade ettiği çerçevede olmasıyla hudutlandırmıştır.³⁷

Ayrıca Karâfi'nin bulunulan beldenin örfünün değişmesi durumundaki açıklamalarına dikkat edildiğinde; yemin, adak, köle azadı ve boşama gibi konularda kullanılan sözcüklerin anlamlarının belirlenmesinde, fiilî örfün yanı sıra kavli örfün de göz önünde bulundurulmasını istediği söylenebilir.

7-Karâfi'nin, ele aldığı bir diğer önemli konu ise onun, Hazreti Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) söz ve fiillerini, sonuçlarını dikkate alarak farklı bir ayrıma tabi tutması olmuştur.³⁸ Karâfi söz konusu ayrımı fetvâ, kadâ, tebliğ ve imamet şeklinde yapmıştır. Karâfi'nin bu konuyu tartışmaya açmasının sebebinin *yüksek maslahat teorisi*³⁹ ve *örfün değişmesiyle hükümlerin de değişeceği* prensibi ile ilişkilendirebiliriz.⁴⁰ O, Hazreti Peygamber'in fiillerini incelemeye tabi tutarak makâsîd konusundaki metodunu belirlemeyi amaçlamış olabilir.

Öte yandan daha önce bu konuda benzer taksimlerin İslamî ilimlerin farklı disiplinleri içerisinde mevcut olduğu bilinse de fıkıh disiplini içerisinde bu denli detaylı taksimin ilk olarak onun tarafından yapıldığı söylenebilir. Yine Karâfi'nin bu konudaki tespitlerinin kendisinden sonra gelen Şâtübî ve Bakkûrî gibi fakihleri etkilediği ve fıkıh düşüncesine farklı bir boyut kazandırdığından bahsedilebilir.

8-Karâfi'nin küllî kaideleri ve Şer'i delillerin umumundan anlaşılan genel kuralları göz önünde tutan fıkıh anlayışı, onun makâsîd anlayışına da yansımıştır. O, kaleme aldığı eserlerinde hususiyetle de *el-Furûk*'ta küllî kaidelere riayet edilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Karâfi, Şeriat'ın esas amaçlarını, maslahatın elde edilmesi ve mefsedetini def' edilmesi olarak görür. Bu düşünceye sahip olmasında Şeriat'ın tafsili delillerinde düşünülerek ulaşılan genel kuralların etkisi olduğu görülür. Nitekim o, bazı maslahatların gerçekleştirilmesi söz konusu olduğunda küllî kaidelerin etkisine işaret eder.⁴¹

Karâfi, küllî kaide odaklı düşüncesinin etkisi olarak şer-i şerifte belirtilmeyen noktaların genel kurallar kullanılarak doldurulması gerektiğini savunur⁴². Örneğin Mâlikî mezhebinin kıyası, haber-i vâhîde öncelemesini haklı bulur⁴³. Bu sebeple kıyasın; Şer'i nâstan dayandığı asılları olduğunu ve bu asılların katıyet veya zann-ı gâlip ifade ettiğini söyler. Yani kıyas, asıllara tabi bir fer' durumundadır. Yine âhad haberler, hükümlerin konulması için varid olmuştur. Kıyas ise hükümleri içinde barındırır. Ayrıca âhad haberler, dünyevî hükümlerde delil olurlar. Dini hükümlerin sabit olmasında ise katıyet

³⁶ Karâfi, *el-Furûk*, c. I, s. 322.

³⁷ Karâfi, *el-Furûk*, c. I, s. 219 vd.

³⁸ Karâfi, *el-İhkâm*, s. 99 vd; Bkz. Yunus Apaydın, "Karâfi'nin İzlediği Yöntemin Genel Çizgileri ve Maslahat Anlayışı, *"Makâsîd ve İctihad"*, Hzl. Ahmet Yaman, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010; s. 356. Yazının ilk yayımı için bkz. Yunus Apaydın, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, "Karâfi", İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 398.

³⁹ Karâfi, *el-Furûk*, c. III, s. 21; *ez-Zahîre*, c. X, s. 45; Detaylı bilgi için bkz. Tortop, Karâfi'nin *el-Furûk*'u Bağlamında Makâsîd Görüşleri, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, "Yüksek Maslahat Teorisi" başlığı.

⁴⁰ Detaylı bilgi için bkz. Tortop, Karâfi'nin *el-Furûk*'u Bağlamında Makâsîd Görüşleri, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, "Karâfi'nin Makâsîd Anlayışının Genel Hatları" başlığı.

⁴¹ Karâfi, *el-Furûk*, c. I, s. 219 vd.

⁴² Vekîlî, *el-İmâmu 'ş-Şihâb*, c. I, s. 120.

⁴³ Karâfi, *Şerhu Tenkîh*, s. 397.

veya zann-ı gâlip aranır. Haber-i vâhidlerde ise bu durum söz konusu değildir. Bu sebeple haber-i vâhidler, dini konularda kıyasın aslı olamazlar. Dolayısıyla da kıyası haber-i vâhidin önüne geçirmekte herhangi bir usulsüzlük yoktur. Ayrıca kıyaslar, kuşattıkları hükümler sebebiyle maslahatın sağlanması ve mefsedetın giderilmesi ilkesine uygunluk gösterirler. Fakat haber-i vâhidlerde aynı şeyi söylemek mümkün değildir.⁴⁴ Görüldüğü üzere Karâfi kıyasın haber-i vâhide öncelenmesi durumunu usûlî bir kural olarak düşünmüş ve bu tutumun genel kurallara aykırı bir durum olmadığını belirtmiştir. Bu değerlendirme, genel kural odaklı düşüncenin, Karâfi'nin maslahat anlayışının temelini oluşturduğunu ve onun bu söylemleriyle de *makâsıdu's-şeriyâ*ı kastetmiş olduğunu doğrular niteliktedir.

9-Fıkıh anlayışında kavâidi külliye esaslı düşünceyi temsil eden Karâfi, Şeriat'ın maksadlarına dair olan açıklamalarında da küllî kaideleri göz ardı etmemiştir. Dolayısıyla Şer'î naslara oldukça muallel yaklaşarak ibadete ait konular dışında Şeriat'ın hemen hemen her konusunu ta'lil etmeyi amaçlamıştır.⁴⁵ Ayrıca eserlerinde ibadetin maslahatıyla muâmelatın maslahatı arasını fark etmiştir.⁴⁶ Bu sebeple kendine özgü teabbudî-ta'lîli ayrımının ortaya koymuştur denilebilir. Başka bir ifadeyle ta'lil edilebilme imkânı olan hükümleri teabbudîler içerisinde saymamış ve kendine has teabbudî-ta'lîli ayrımını gözetmiştir. Ancak bir maslahat gerçekleştirilirken bunun bir haramı mübah kılmaya veya bir vacibi terk etmeye sebep olmayacak şekilde yapılması gerektiğinin de altını çizmiştir.⁴⁷ Buna rağmen hikmetle ta'lîli söz konusu bile etmemesi⁴⁸ ise oldukça dikkat çekicidir.

Karâfi'nin makâsıd anlayışının genel hatlarının çizilmeye çalışıldığı yukarıdaki açıklamalardan sonra Karâfi'nin müstakil olarak makâsıda vurgu yaptığı konular izaha çalışılacaktır. Onun makâsıd anlayışında önemle üzerinde durduğu konulardan biri, Şari'in helal veya haram olarak belirlediği şeylerdeki yarar veya fesad oranıdır.

2.2.Helal-Haramda Maslahat-Mefsedet Dengesi

“Maslahat” fıkıh ıstılahında *makâsıdu's-şerîa*'yı oluşturan beş temel esasın korunmasını⁴⁹ ifade eder. Yine “*maslahat*”ın genel anlamda, def-u mefsedet, celb-u menfaat yani zarar verecek şeylerin giderilmesi ve faydalıların elde edilmesi anlamında kullanıldığı da unutulmamalıdır. Ayrıca mefsedetın def'i de bir maslahat kabul edilmektedir⁵⁰. Bu anlamda “*maslahat*”, “*ıstıslah*” terimiyle aynı olarak ve mürsel maslahatları da içine alacak şekilde geniş anlamda kullanılmıştır.

“*Mefsedet*” ise maslahatın karşıtı olarak kullanılan bir ıstılahtır. Bir diğer ifadeyle mefsedet, “beş esasın –*din, can, nesil, akıl, mal*- zarar görmesine sebep olabilecek her şey olabilir.”⁵¹

Maslahatlar ve mefsedetlerin birbiriyle karışık olmayan hallerine sâfi maslahat ve sâfi mefsedet denilebilir. Bunun dışında mefsedetle karışık maslahatlar ve maslahatla karışık mefsedetler de olabilir. Bu durumlar derinlemesine araştırma yapmayı gerektiren durumlardır. Yine Karâfi'ye göre maslahat ve mefsedetler buldukları konuma göre sadece dünyevî, sadece uhrevî veya hem dünyevi hem uhrevî sonuç doğuranlar şeklinde üç farklı grupta yer alabilir. Dünyevî maslahatlar, dünyadaki

⁴⁴ Karâfi, *Şerhu Tenkîh*, s. 397-398.

⁴⁵ Bkz. Karâfi, *el-Furûk*, c. I, s. 219 vd., c. II s. 110; Yunus Apaydın, “Karâfi'nin İzlediği Yöntemin Genel Çizgileri ve Maslahat Anlayışı”, *Makâsıd ve İctihad*, Hzl. Ahmet Yaman, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010, s. 351.

⁴⁶ Karâfi, *el-Furûk*, c. I, s. 220; *Şerhu Tehkîh*, s. 398.

⁴⁷ Karâfi, *el-Furûk*, c. IV, s. 429.

⁴⁸ Apaydın, “Karâfi'nin İzlediği Yöntemin Genel Çizgileri ve Maslahat Anlayışı”, *Makâsıd ve İctihad*, Hzl. Ahmet Yaman, s. 355.

⁴⁹ Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveyyiyye*, nşr. Vüzârtül-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1427, I-XLV, c. III, s. 324; Vekîlî, *el-İmâmu's-Şihâb*, c. II, s. 14-15.

⁵⁰ Karâfi, *ez-Zahîre*, c. I, s. 128; Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *Davâbitü'l-Maslaha fi's-Şeriatü'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risâle, yy., ts., s. 23.

⁵¹ Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdu's-Şâfi, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, c. I, s. 174; Karâfi, *Nefâis*, c. VII, s. 3261. Ayrıca bkz. Tortop, Karâfi'nin *el-Furûk*'u Bağlamında Makâsıd Görüşleri, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, “*Kavram Olarak Makâsıdu's-Şerîa*” başlığı.

mübah herhangi bir lezzetlenme olabilir. Ahirete ait olanlar, zorlukla birlikte olsa bile ibâdâta ait işlerdir. Her ikisiyle ilgili olanlar ise hem kendisine hem başkasına yarar sağlayan şeylerdir. Sadaka vermek bu gruba dâhildir. Çünkü sadaka, dünyada başkasına yarar sağladığı gibi ahirette de sadaka verene yarar sağlar.⁵²

Karâfi'ye göre gerçekleştirilecek fiillerin karşılığında sevabın veya cezanın olması, o fiillerin barındırdığı maslahat ve mefsedet miktarıyla da ilintilidir. Karâfi, sevap ve cezada aslolanın işlenecek fiildeki maslahatın az veya çok olmasıyla orantılı olduğu düşüncesindedir.⁵³ Bir diğer ifadeyle örneğin vacipler, maslahatın en çok olduğu kısımdır ve mahza/sırf maslahatlar bunlar içerisinde yer alır. Bunlara ilave olarak vaciplerin en üst ve en alt dereceleri vardır. Vaciplerin en alt derecesinin bittiği yerde mendubların en üst derecesi başlar. En düşük derecedeki mendubla da sevap elde edilmiş olur. Alt-üst açısından mefsedetlerin de sıralaması bu şekildedir. Yani mefsedetin en düşük seviyesi en düşük mekruha, en yüksek derecesi ise en yüksek derecedeki harama denk düşer. Yine mefsedet açısından en düşük haramların bittiği yerden en üst seviyedeki mekruhlar başlar. Bu kural, genel bir kuraldır. Bu sebeple daha büyük menfaati barındırdığı için bir dinar sadaka vermek, bir dirhem sadaka vermektен, boğulan bir insanı kurtarmak, boğulan bir hayvanı kurtarmaktan daha üstündür. Yine mefsedetın daha fazla olması sebebiyle ırza veya cana yapılan fesadın günahı mala yapılan fesattan daha büyüktür.⁵⁴

İşlenecek fiiller, barındırdığı maslahat miktarı veya fesadla birlikte maslahat içermesi durumunda, aşağı yönlü olarak vaciplerden mübahlara doğru sıralanırlar. Sâfi maslahat halinde bulunan ve içinde fesadın yer almadığı fiiller, farzlardır. Farzlar içerisinden de en kuvvetli olanlar farz-ı aynlardır. Seviye sıralaması olarak farz-ı kifâyeler ise aynî farzların aşağısında bulunur. Farz-ı kifâyelerden sonra ise sünnet-i müekkedeler yer almaktadır. Mendubların seviye sıralamaları, bu minvalde mübahlara kadar devam eder. Benzer bir sıralama yöntemini mefsedet temel alınarak haramlar ve mekruhlar için de yapmak mümkündür. Şöyle ki tamamen fesadı ifade eden fiiller haramları oluşturur. İçerik açısından az maslahat ve çok mefsedetın yer almasına bağlı olarak mekruhların seviye sıralamasından bahsedilebilir. Bu sebeple de farzı gerektiren maslahatlar, mendubları gerektirenlerin önünde, mendubları gerektiren maslahatlar da mübahları gerektiren maslahatların önünde yer alır. Mendub maslahatların mübahların üstünde yer almasının temel sebebi, mendub maslahatların uhrevî açıdan yarar sağlamasıdır. Bu durumdan uhrevî maslahatların dünyevi maslahatlardan öncelikli olduğu tespitini yapmak mümkün gözükmemektedir.⁵⁵

Bir başka açıdan maslahat ve mefsedetler, kazanılabilme/kesb ve elde edilememe şeklinde iki farklı durumda bulunabilirler. Kesbe mahal olan ve elde edilebilen grupta yer alan işler, yerine getirilmesinin istenilmesi veya yapılmaması istenilmesi açısından şer-i şerifin insanı sorumlu tuttuğu grupta yer alırlar. Bunun yanı sıra doğuştan gelen suret güzelliği veya sahip olunan organların sağlam olması gibi şeylerin ise kesbedilebilecek maslahatlar içerisinde bulunmadığını belirtmek yerinde olacaktır.⁵⁶

Karâfi'ye göre gerçekleştirilecek fiilin miktar olarak çok olması, sevabın da çok olmasını gerektirmez. Örneğin, kişi küçük bir fiil işlemekle onlarca masum insanın hayatını kaybetmesine sebebiyet verebilir. Hâlbuki kişi, böyle bir fiili gerçekleştirmek için çok iş yapmamış da olabilir. Fakat işlediği işin barındırdığı fesad ve yol açtığı zarar sebebiyle kişinin günahı da ona göre artmış olur. Bu durumun aksine hayır yollarında yapılan küçük şeyler de umum insanlara yarar sağlama sebebiyle çokça sevaplı olabilir. Yani kolay ve basit şekilde yapılan bir iyilik, birçok insanın yararına olabilir. Bu da yapılan işteki maslahatın miktarıyla ilintilidir. Verdiği faydanın çok olması sebebiyle bu işten

⁵² Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 227; Bakkûrî, *Tertîb*, s. 33.

⁵³ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 233-234.

⁵⁴ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 227.

⁵⁵ Karâfi, *ez-Zahîre*, c. I, s. 127 vd.; Bakkûrî, *Tertîb*, s. 34 vd.

⁵⁶ Bakkûrî, *Tertîb*, s. 33.

kazanılan sevap da o oranda olur. Ancak bu kaide, ibadetlerde çoğunlukla aksi yönde yer alır ve yapılan fiillerin artmasıyla genellikle maslahatın arttığı görülmektedir.⁵⁷

Bazı durumlarda gerçekleştirilecek iş, her ne kadar miktarı az olsa da fazlaca sevap elde edilmesini sağlayabilir. Örneğin namazlarda kıraati uzun tutmak, huşûyu ve Allah Teâlâ'ya tekarrubu elde etmek açısından önemlidir. Fakat cemaate imam olarak kılınan namazlarda bir rekâta bütün sureyi okumak yerine bu sureyi kılınacak olan rekâtlara yaymak, hem cemaati usandırmayacaktır hem de yaşlı ve yorgun olanların gözetilmesi sağlanmış olacaktır. Dolayısıyla cemaatle kılınan namazlarda kıraati uygun miktarda kısaltmak daha çok sevabın elde edilmesine vesile olur. Yine rekâtları daha az olmasına rağmen eda edildiği vakit ve hakkındaki naslar dikkate alınarak sabah namazı Mâlikîlere göre diğer namazlardan daha üstün kabul edilmiştir.⁵⁸ Bu hususlar bazı hallerde daha az fiille daha çok sevabın elde edilebileceğini gösteren durumlara birer örnek niteliğindedir.⁵⁹

Yine dışarıdan benzer görünen bazı fiillerden elde edilen sevap miktarları da değişiklik arz edebilir. Bu durum Şeriat'ın o fiile yüklemiş olduğu vasıf ile açıklanabilir.⁶⁰ Mesela, bir miktar paranın zekât olarak verilmesi ile nafîle olarak aynı miktarın sadaka verilmesinden farklı sevaplar elde edilir. Çünkü Allah Teâlâ zekâta farziyet sıfatını yüklemişken diğer fiil, mendublar içerisinde yer alır. Aynı zamanda zekât vererek hayır yapan kişi, hem zekât ibadetini yerine getirmiş hem de etrafına faydalı olmuştur. Bu konuya iftitah tekbirinin vacip olması sebebiyle namaz içindeki diğer tekbirlerden üstün olması, namaz içerisinde “*Fatiha*” okumanın namaz dışında “*Fatiha*” okumaktan daha sevaplı olması ve tilavet secdesinin nafîle olarak yapılan secdelerden daha üstün olması da örnek olarak verilebilir. Sayılan fiiller, Şâri' Teâlâ'nın bazı fiilleri diğerlerinden üstün tuttuğu durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple vacip maslahatların mendub maslahatlardan öncelikli olduğu sonucuna varılabilir. Bir diğer ifadeyle katiyet derecesine göre hükümler ne kadar üst seviyede bulunuyorsa barındırdığı maslahat miktarı da o seviyede artmış veya azalmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple vacip olan fiillerdeki maslahat oranı; mendub olan fiillerdeki maslahat oranından daha fazladır. Aynı şekilde haram olan bir fiildeki mefsetet miktarı mekruh olan fiillerdeki mefsetet miktarından daha fazladır. Had ve ta'zirlerin, zarar seviyesine göre belirlenmesinde de bu düşüncenin etkisinden bahsedilebilir.⁶¹ Yapılan açıklamalardan gerçekleştirilen emirlerde maslahatın derecelerinin, yasaklarda ise mefsetetin derecelerinin göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır.

Karâfi, genel kuralın vacibin menduptan üstünlüğü olmasına rağmen maslahatının fazlalığı sebebiyle bazı yerlerde mendubun vacibe öncelenebileceğini belirtmektedir.⁶² Bu sebeple mendubu, maslahatı kâsır olup vacipten aşağı derecede olan ve maslahatı fazla olup vacipten üst seviyede bulunanlar olarak iki kısımda mütalaa ettiğini söyleyebiliriz. Ancak mendubun vacipten üstün tutulduğu yerlerde Şeriat'ın etkisinin dikkate alındığı akılda tutulması gereken bir gerçektir. İmam Karâfi mendubun vacibin önünde olduğu durumlara yedi farklı örnek vermiştir.⁶³ Bu duruma konu olan fiillerin bir kısmı şunlardır:

Borcunu ödemeye güç bulamayan kişiye mühlet vermek vaciptir. Borcundan vazgeçmek ise menduptur. Fakat ayeti kerimede “*وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ*” “...verdiğiniz borcu tasadduk etmeniz sizin için daha hayırlıdır⁶⁴...” buyrulmuştur. Buradan anlaşıldığı üzere mendup olmasına rağmen borcu affetmek, vacip olmasına rağmen borçluya mühlet vermektense daha üstün sayılmıştır. Çünkü borcu tasadduk etmek, borcun ödenmesi için beklemekten maslahat olarak daha üstündür. Borç veren kişi alacağını istediği zaman, mühleti olsa da borç alan kişi, ödeme yapmak için sıkıntıya girecektir. Bu

⁵⁷ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 228.

⁵⁸ Çünkü Mâlikîlere göre “*Vustâ*” ile sabah namazı kastedilmektedir. Bkz. Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 234.

⁵⁹ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 235.

⁶⁰ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 234.

⁶¹ Bakkûrî, *Tertib*, s. 37.

⁶² Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 228.

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 233 vd.

⁶⁴ el-Bakara, 2/37.

sebeple borçlu kişiden borcun affedilmesi, borçluyu oldukça rahatlatarak ve daha üstün bir maslahat sağlanmış olacaktır.⁶⁵

Yine cemaat olarak namaz kılmak, tek başına namaz kılmaktan sevap açısından yirmiyedi derece daha fazladır. Hâlbuki hüküm açısından namaz farz, cemaat yapmak ise mendub/sünnet-i müekkedeye veya vaciptir. Bunun dışında Karâfi mendubun vacipten üstün olduğu durumlara; mescid-i nebevî, mescid-i haram ve beyt-i makdisde kılınan namazların diğer mescitlerde kılınan namazlardan daha üstün olmasını örnek olarak verir.⁶⁶

“Maslahatının fazla olması sebebiyle vacip fiiller, mendub fiillerin önüne geçirilir.” düsturunun temelini, kulu Rabbi’ne yakınlaştıracak en üstün fiillerin farzları yerine getirmek olduğunun belirtildiği kudsî hadisi şerif oluşturmaktadır.⁶⁷ Ayrıca bu kaidenin ortaya çıkmasında nasların tümevarım yöntemiyle incelenmesinin etkisi de yadsınmamalıdır. Bazı yerlerde mendubun vacipten üstünlüğünü ifade eden durumlar ise bu kaideye aykırılık teşkil eder. Böyle bir durumda Şeriat’ın, maslahatının fazlalığı sebebiyle mendubu vacibin önüne geçirmiş olduğu ortaya çıkar ki bu, şeri temelli bir genel kuraldan yine şeri temelli bir istisna yapıldığını göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda Şâri’in mendubu üstün tutmasından ondaki maslahatın daha fazla olduğu anlaşılır. Karâfi, mendubun daha yararlı olduğu naslardan anlaşılan, fakat sebebi bilinemeyen durumlarda eserle müessire delil getirerek Şeriat Sahibi’nin bu mendubu vacibin önünde tutmasının ancak bir maslahat sebebiyle olabileceğini de söylemektedir.⁶⁸

Karâfi sevap ve cezanın gerçekleştirilen fiillerle ilgili olduğunu *mutlak anlamda* kabul etmektedir. Çünkü ameller maslahat ve mefsedetın gerçekleşmesi için birer sebeptirler. Bu anlamda sevap ve ceza doğal olarak işlenen fiillerle ilintilidir. Bu iki durum arasındaki fark ise şudur: Sevap ve cezanın işlenen fiillere göre tertiplenmesi, beklenti üzerine yapılan bir tertiplenmedir. Oysaki maslahat ve mefsedete binaen yapılan tertipler ise illet üzere yapılan tertiplerdir.⁶⁹ Dolayısıyla işlenen fiillerde bulunan maslahat veya mefsedet miktarı, o fiili sevaplı veya cezalı fiil yapar. Yani işlenen fiildeki maslahat veya mefsedet, o fiilden sevap veya cezanın tahsilinin illeti olmuş olur. Fakat bir fiili *işlemek*, sadece maslahat veya mefsedetın gerçekleşmesine *sebepe* olabilir. Karâfi, işlenecek fiilde bulunan maslahat ve mefsedet çatışması durumunda nasıl bir yöntem izlenilmesi gerektiğine de değinmiştir. Söz konusu durumlarda Karâfi’ye göre muarazanın giderilmesi ve tercihin nasıl yapılması gerektiğini ele almak uygun olacaktır.

2.3.Maslahat ve Mefsedetler Arası Teâruz ve Tercih

Karâfi’nin bu mevzuyu uhrevî ve dünyevî konular şeklinde iki yönden ele aldığını söyleyebiliriz. Uhrevî maslahatlar bir araya geldiğinde birleştirmek imkânı varsa birleştirilirler. Fayda açısından birbirine eşit iki maslahatı birleştirme imkânı yoksa içlerinden uygun olan birisi seçilir. İzz b. Abdisselâm buna, iki Müslümanın saldırıya uğraması zamanında ikisi birden kurtarılamıyorsa birisinin seçilebilmesini örnek göstermektedir.⁷⁰ Elde edilecek yarar gözetilerek maslahatlar arası bir derecelenme söz konusu olduğunda en faydalı olanını yapmak daha doğru olacaktır. Artık en yararlı olan elde edildiğinde yararlı olanı elde etme imkânı kalmıyorsa bu durum herhangi bir sorun teşkil etmeyecektir. Dünyevî maslahatlarda ise kişinin kendisi ve başkası açısından iki durum söz konusu olabilmektedir. Kişi kendisi için böyle bir maslahatın en yararlısını elde etmeye çalışmamalıdır.

⁶⁵ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 233.

⁶⁶ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 233.

⁶⁷ Buhârî, *Sahîh*, Tevâdü’, 6502.

⁶⁸ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 233.

⁶⁹ Bakkûrî, *Tertîb*, s. 39.

⁷⁰ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülaziz b. Abdüsselam eş-Şâfi, *İslâmî Hükümlerin Esas ve Hikmetleri*, terc. Süleyman Kaya-Soner Duman, İz yayıncılık, İstanbul 2006, s. 120.

Başkası için ise karşı tarafa yarar sağlamak devreye girdiği için elinden gelenin en yararlısını sağlamaya çalışmalıdır.⁷¹

Mefsedetlerin bir araya geldiği durumlar söz konusu olduğunda ise tamamı giderilebiliyorsa tamamı giderilir. Eğer hepsini giderme imkânı yoksa en zararlısı giderilir. Farklı bir durum olarak kişinin, içinde mefsedet olan bir işi işlemek zorunda kalması durumu ise o fiilin ebediyen mefsedet hükmünden çıkmasını gerektirmez. Sürekli ağrıyan, elem veren dişin çekilmesini, ölümlle tehdit edilen kişinin başkasının malından yemeye zorlanmasını buna örnek olarak verebiliriz. Bu gibi durumla karşı karşıya kalan kişi, dişini çektirebilir veya başkasının malından yiyebilir. Çünkü canın korunması, malın korunmasından önce gelir. Eğer iki mefsedet eşit halde bulunuyorsa, kişi istediğini gidermekte serbesttir. İki evcil hayvandan birisini öldürmek zorunda bırakılan kişinin durumu buna örnek olarak gösterilebilir.⁷²

Maslahat ve mefsedetler içi içe geçmiş bir durumda ise maslahatı tercih ederek fesadı giderme imkânı söz konusuysa maslahatı yerine getirmek tercih edilmelidir. Bu imkânın olmadığı durumlarda ise hüküm, işlenecek fiildeki maslahat ve mefsedet miktarının azlık veya çokluğuna göre farklılık arz eder. Yerine göre çok faydalı olan maslahat yapılarak az zararın işlenilmesi görmezden gelinebilir. Mefsedetin fazla, maslahatın az olduğu durum için de miktarı az maslahatın kaçırılmasına bakılmayarak mefsedetin giderilebileceğini söyleyebiliriz. Bu duruma içki ve kumarın zararlarının yararından daha fazla olduğunu, bu sebeple haram kılındığını belirten ayeti kerime⁷³ örnek olarak verilebilir. Her ne kadar bunlarda az bir yarar olsa da zararlarının büyük olmasından ötürü şer'an işlenilmesi men edilmiş fiiller arasındadırlar.⁷⁴

Bazı zamanlarda yararlar ve fesadlar hüküm açısından birbirine yakın halde bulunabilir. Böyle durumlar açık-seçik şekilde anlaşılabiliriyorsa yararın sağlanması yönlü hüküm verilir. Eğer ki karşılaşılan durumun yarar ve fesad oranı kolayca anlaşılamiyorsa mevcut olan deliller yardımıyla hüküm değeri tespit edilmeye çalışılır. Bir mefsedeti gidermek veya bir maslahatı işlemek karşısında kalmırsa ihtiyaten mefsedeti gidermeye çalışmak daha doğru olacaktır.⁷⁵

Yukarıda belirtilen durumlarla ilintili olarak herhangi bir sebepten ötürü terkedilmek zorunda kalınan maslahatlar ile herhangi bir sebepten ötürü işlenmek zorunda kalınan mefsedetlerden bahsedilebilir. Ölümlle tehdit edilme durumunda kalben tasdik ederek Müslüman olduğu halde kişinin diliyle İslam'ı inkârına cevaz verilmesi, yine ölümlle tehdit edilmesinden ötürü kişinin namazı terk etmesi veya oruç tutacağında telef olacağını bilen bir kimsenin ağır hastalığından dolayı oruç tutmaması gibi haller bu konuya örnek verilebilir. Şer'i şerif içerisinde bunun birçok örneğine rastlanır. Görüldüğü üzere verilen örneklerin hepsinde de maslahatın yerine getirilmesine engel teşkil eden sebepler söz konusu olmuştur. Bir sebepten ötürü mefsedetin işleneceği durumlara da; küfür, bâğililik veya ırza tasallut olma gibi sebeplerden dolayı kişinin öldürülmesi mefsedetinin işlenebilmesi örnek olarak verilmektedir.⁷⁶

Karâfi'ye göre maslahatlar ve mefsedetler, bazen nev'/çeşit yönünden birlik halinde bulunabilirler. Bu gibi hallerle karşılaşıldığında gerçekleştirilecek tercihte, işlenecek şeyin miktarındaki azlık ve çokluk devreye girer. Sadaka olarak iki elbise vermenin, bir elbise vermekten daha üstün olması buna örnek teşkil eder. Miktarların eşit olduğu durumlarda ise o fiile Şâri' tarafından yüklenilen hüküm değeri devreye girer. Örneğin bir dirhem zekâtta verilen mal, bir dirhem sadakadan verilene tercih edilir. Fakat miktarlarda değişiklik oluyorsa ve hüküm açısından üstte olanın miktarı azsa, yararın fazla olmasından dolayı miktarı çok olan tercih edilebilir. Aksi halde, hüküm açısından

⁷¹ İbrahim b. Musa el-Lahmî el-Ğirnâti Ebû İshak eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerîa*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, thk. Muhammed İskenderânî-Adnan Derviş, Beyrut 2008/1429, cüz II, s. 823 vd.

⁷² İzz b. Abdisselam, *İslâmî Hükümlerin Esas ve Hikmetleri*, terc. Kaya-Duman, s. 128-129; Bakkûrî, *Tertîb*, s. 34.

⁷³ el-Bakara, 2/219.

⁷⁴ İzz b. Abdisselam, *İslâmî Hükümlerin Esas ve Hikmetleri*, terc. Kaya-Duman, s. 128-129; Bakkûrî, *Tertîb*, s. 34.

⁷⁵ Bakkûrî, *Tertîb*, s. 35.

⁷⁶ Bakkûrî, *Tertîb*, s. 35.

kiymetli olanın tercih edilmesi gerekir. Mesela öldürülme tehlikesi, organların tehlikeye girmesinden; organların tehlikeye girmesi, namusun tehlikeye girmesinden; o da malların tehlikeye girmesinden; zor elde edilen malı korumak kolay elde edilen malı korumaktan önde yer alır. Yine farzların korunmasının nafilerin korunmasının önünde olması ve farzların kendi içerisinde daha faziletli olanlarının daha az faziletli olan farzların korunmasının önünde olması, Şer’i şerifin yüklediği hüküm değerinden kaynaklanır.⁷⁷

Birçok farklı durumlarda karşılaşılan çatışma ve tercih durumunda ise Karâfi (ö. 684/1285)’nin tutumu şu şekilde özetlenebilir. İlk olarak Karâfi, zaman açısından sınırlı olan/mudayyak fiillerin müvessa’/zaman açısından geniş olan fiillerin önünde tutulması gerektiğini belirtmektedir.⁷⁸ Bu duruma örnek olarak da müezzin ezan okurken ezan sözlerinin tekrarlanmasının –ezana icabet- Kur’an okumanın önünde olduğunu kaydetmektedir. Çünkü ezanın okunması anında ezana icabet etmek mudayyak bir fiildir. Ama Kur’an her zaman okunabilir. Bu sebeple de Kur’an okumak, zaman serbestiyeti olan durumlar içerisinde yer alır. Ayrıca bir şeyin sınırlı vakit içerisinde yapılmasının istenmesi, Şâri’in ona atfettiği önemi gösterir. Vaktin kısıtlı tutulmasıyla oluşan bu önem sebebiyle de mükellef kişi, fiilin yerine getirileceği vakti gözetleyerek kendisini daimi bir şuur içerisinde tutar.⁷⁹

İkincisi, aciliyete/fevre delalet eden yani hemen yapılması istenilen vacipler, hemen yapılması istenmeyen/terâhî vaciplerin önünde bulunur. Karâfi’ye göre, bir şeyin hemen yapılmasının istenilmesi, o şeyin daha tercihlili olduğunu gösterir. Üzerine hac vacip olan bir kimsenin aynı zamanda bakıma muhtaç olan anne-babası varsa; bu durumda anne-babanın hakkı daha aciliyetli olduğu için hac ibadetine tercih olunur. Ayrıca bu durum, Allah hakkıyla kul hakkının karşı karşıya geldiği bir durumu ifade eder. Karâfi’ye göre böyle durumlarda kul hakkı öncelik hakkını kazanır. Ancak Karâfi, bunu söylemekle birlikte meselenin ihtilafı olduğunu da belirtir. Yine efendi ve koca hakkının hacim önünde olması da bu duruma örnek teşkil etmektedir.⁸⁰

Üçüncüsü, farzı aynların, farzı kifâyelerin önünde olması durumudur. Bir fiilin bütün mükellefler tarafından yapılması isteniyorsa, bu durum o fiilin, bazı mükelleflerin yapmasının yeterli olduğu fiillerden daha üstün olduğunu gösterir. Bununla birlikte aynı farzlarda, fiilin tekrar etmesiyle maslahatlar da tekrar eder. Yani aynı fayda ve yarar tekrar sağlanır. Fakat kifâî farzlar için aynı durum geçerli değildir. Karâfi, bu açıklamaları yaptıktan sonra, farz-ı aynın farz-ı kifâyeden daha üstün olduğunu, İmam Mâlik’ten (ö. 179/795) bir örnek vererek açıklamaktadır. O, farz-ı ayn olmasından dolayı hacin farz-ı kifâyeye olan gazveye çıkmaktan üstün olduğunu söylemektedir. Ayrıca Abdullah İbn Ömer’in de (r.a.) benzeri bir tavır sergileyerek gazvelere katılmak yerine hac ibadetini yerine getirmeyi tercih ettiğini bu görüşüne delil olarak zikretmektedir.⁸¹

Dördüncüsü ise elden kaçmasından korkulan şeylerin savuşmasından korkulmayanların önüne geçirildiği durumlardır. Karâfi, bu kısımda boğulmakta veya yanmakta olan bir kişinin namazı kaçırarak pahasına bile olsa kurtarılması gerektiği yönündeki hükmü örnek verir. Aynı şekilde bu durumu da kul hakkının Allah hakkına tercih ve takdim edildiği yerler içerisinde sayar. Ayrıca o, canın, organların ve elde edilmesi çok gerekli olan menfaatlerin korunmasını, ibadetlerin önüne geçirmiştir.⁸²

Hükümlerin kaynakları, makâsıd ve vesâil olarak iki kısımda ele alınırlar. Genel anlamda fiillerin gerçekleştirilmesi sonucunda ulaşılan maksadların maslahat ve mefsetet içerebildiğinden bahsedilebilir. Bu sebeple Karâfi de bu konuyu ayrıca değerlendirmiştir.

⁷⁷ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 227.

⁷⁸ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 331.

⁷⁹ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 331 vd.

⁸⁰ Bkz. Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 332.

⁸¹ Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 332 vd.

⁸² Karâfi, *el-Furûk*, c. II, s. 332; Ayrıca bkz. Yaman, “*Makâsıd ve İctihad*”, s. 211.

2.4.Makâsıd-Vesâil İlişkisi

Bu konu, Karâfî'nin maslahata dair sunduğu görüşlerinde, hocası İzz b. Abdisselam'dan etkilendiğini gösteren önemli noktalardan biridir. İbn Abdisselam, maslahat konusunda tafsilatlı açıklamalar yapan ilk ilim adamıdır.⁸³

Şâri'in emrettiği ve yasakladığı şeylerde yine Şâri'in belirlediği maksadlar söz konusudur. Bunlar fıkıh ilminde Şeriat'ın ana gayeleri olan makâsıdı meydana getirir. Vesileler ise bu maksada götüren yollardır. Vesile söz konusu olduğunda öncelikle bilinmesi gereken husus; vesilelerin ulaştırdıkları maksadların hükmüne tâbi olmalarıdır.⁸⁴ Daha açık bir ifadeyle, maksad haramsa vesilesi de haram, helalse vesilesi de helaldir. Fakat hüküm açısından vesileler, ilettikleri maksadlardan seviye olarak bir derece daha aşağıda bulunur. Bunun yanında en yüce maksada götüren vesileler, en üstün vesileler olarak kabul edilirken; en kötü maksada götüren vesileler ise en kötü vesileler olarak kabul edilmektedir.⁸⁵ İlettiği maksad farz ise vesile de farz, haram ise vesile de haram hükmünü alır. Böylece vesilelerin ilettikleri maksadın hükmü ne ise ona göre değer kazanır veya kaybeder. Bu sebeple vacip, haram, mendub, mekruh ve mübah işlerin birbirlerine vesile olmaları dikkate alındığında takriben yirmi beş ihtimalin bulunduğu dikkat çekilmiştir.⁸⁶

Genel hüküm olarak maksadlar/gayeler, vesilelerden daha üstündür. Fakat bazı durumlarda vesileler maksadlardan daha öncelikli hale gelebilirler. Örneğin Müslüman bir kişinin ölümden kurtulmasına vesile olmak, yarım hurma sadaka vermektense daha üst derecededir. Esasen gayenin vesilelerden üstün olması, mübah olan durumlarda farklılık arz edebilir. Bu sebeple gayelerin vesilelerden üstünlüğünün emir ve yasaklarda gerçekleştiğini söylemek doğru olur. Mübahlar konusunda ise mübaha vesile olan şeyi yapan ile mübahı yapan aynı şahıs ise vesile de mübah olur ve maksadına uygunluk gösterir. Fakat bir kişi bir Müslümanın mübahı işlemesine vesile oluyorsa buradaki vesile olma durumu, o Müslüman kişinin ihtiyacı gideriliyorsa mübahı işlemesinden daha sevaplıdır. Çünkü böyle yapmakla kişinin meşru bir iş yapması sağlanmış olur.⁸⁷

Mâlikî bir fakih olan Karâfî, makâsıda dair yaptığı izahlarda *mürsel maslahatlara* da de yer vermiştir. Ayrıca, hüküm açısından maslahat-ı mürseleyi itibar edilen deliller arasında saymış⁸⁸ ve maslahat konusunu ele aldığı birçok yerde de maslahat-ı mürseleden bahsetmiştir.⁸⁹

2.5.Karâfî'nin Makâsıd Düşüncesinde Maslahat-ı Mürselenin Yeri

Hüküm tespiti açısından mürsel maslahatlara nerelerde müracaat edileceği hususu ise ihtilaf konusu olmuştur⁹⁰. İmam Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre, yalnızca zarûrî durumlar söz konusu olduğunda maslahat-ı mürseleye başvurulabilir. Aynı zamanda bu durumların müctehidin ichtihadı içerisinde bulunması da ihtimal dâhilindedir. İmam Gazzâlî hâcetler, tahsînîler ve tetimmeler halinde ise mürsel maslahatların hüküm tespitinde delil olarak kullanılmasını doğru bulmamıştır.⁹¹

İmam Gazzâlî'nin bu tutumunun yanı sıra Karâfî, hâcetler ve tetimmeler halinde hüküm tespiti açısından maslahat-ı mürseleye başvurulmasının hevâya göre hüküm vermek ve Şeriat ortaya

⁸³ Haçkalı, "İlgili Literatür Çerçevesinde Makâsıd İctihadının Tarihî Seyri" *"Makâsıd ve İctihad"*, Hzl. Ahmet Yaman, s. 283; bkz. Ebû Muhammed İzzeddin Abdülaziz b. Abdisselam eş-Şâfîî, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm, Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye*, Kahire, 1991, I-II, c. I, s. 123 vd.

⁸⁴ Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, c. VI, s. 2580; *el-Furûk*, c. II, s. 61; c. III, s. 200; *ez-Zahîre*, c. I, s. 153; *Vekîlî*, *el-İmâmu's-Şihâb*, c. II, s. 329; Fethullah Yılmaz, "İslam Hukukunda Vesail-Makasıd İlişkisi", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2009, s. 33.

⁸⁵ Karâfî, *ez-Zahîre*, c. I, s. 153; İzz b. Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, c. I, s. 123.

⁸⁶ Bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, "Sedd-i Zerâ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVI, s. 278.

⁸⁷ İzz b. Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, c. I, s. 130 vd.

⁸⁸ Menderes Gürkan, "Karâfî'nin Fıkıh Usûlü Görüşleri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 1990, s. 73.

⁸⁹ Bkz. Karâfî, *ez-Zahîre*, c. I, s. 127; *Nefâis*, c. IX s. 4079; *Furûk*, c. II, s. 184; *Şerhu Tenkîh*, s. 393.

⁹⁰ Hanefî mezhebinde maslahat-ı mürseleye ilgili tartışmalar hakkında bkz. Ahmet Muhammet Peşe, "Maslahat-ı Mürsele'nin Hanefî Usûl Düşüncesinde Hangi Tür Vasıflara Denk Düştüğü Sorunu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2017, sayı: 29, s. 75-88.

⁹¹ Karâfî, *Nefâis*, c. IX s. 4079.

koymak olmadığını savunmuştur. Ona göre, Şer'î deliller incelendiğinde; zarûrî, hâcî ve tetimme ayrımı dikkate alınmaksızın Şer'at'ın bütününde maslahatın gözetildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Rasûller de insanlara maslahatı sağlamak ve onlardan mefseleti gidermek için gönderilmişlerdir. Bu sebeple her üç halde de maslahatı nazar-ı itibara alan kişi, fıkıh kaidelerinin gereğini yapmış ve hevâsı ile de hükmetmemiştir. Aksi halde zaruret halinde de maslahata itibar emek, hevâ ile hüküm vermenin altına girebilir. Karâfî, hâcetler ve tahsînîlerdeki maslahatların hevâ ve heves olarak nitelenmesine karşı çıkarak şu açıklamaları yapmaktadır. Dinin en çok değer verdiği ve önem atfettiği kısımlar zarûrîlerdir. Dolayısıyla hâcetler ve tahsînîlerin hevâyyla hüküm vermek olmadığını söylemenin, üst mertebedeki zarûrîlerde de maslahatın uygulanabilirliği açısından daha uygun düşeceği unutulmamalıdır⁹². Ayrıca Karâfî'nin bu cümleleri tutarlılık ilkesini gözettiğinin anlaşılmasını mümkün kılmaktadır.

Şer'î şerif içerisinde bulunan hükümlerin genelinden de maslahatın elde edilmesi ve mefseletin giderilmesi kaidesi hissedilir. Sahabenin fetvalarında ve sonrasında da fıkıh âlimlerinin fetvalarında maslahata riayet etmeleri, maslahatın gözetilmesi hususunda icmâ' olduğunu ifade eder. Karâfî'ye göre sayılan bu deliller, maslahat-ı mürselenin zaruretler, hacetler veya tahsînîlerde delil olarak kullanılmasını caiz kılan göstergeler arasındadır⁹³.

Gerek Sahabe ve gerekse daha sonraki dönemlerde de ilim adamlarının bu konuya itibar etmesi sebebiyle Karâfî, *maslahat-ı mürselenin* İmam Mâlik (ö. 179/795) ve diğer mezhep âlimleri tarafından delil kabul edildiğini söylemektedir.⁹⁴ Ancak ona göre *maslahat-ı mürsele*, mutlak anlamda kullanılan maslahattan ve münasebetten daha hususi bir durumu ifade etmektedir⁹⁵. Bu sebeple de o, *maslahat-ı mürselenin* maslahat kategorileri içerisinde en alt derecede olduğunu da belirtir.⁹⁶

Sonuç

Yaptığımız çalışmada Karâfî'nin maslahatla ilgili görüşlerinde genel anlamda hocası İzz b. Abdisselam'ın çizgisini takip ettiğini görmekteyiz. Fakat o, hocasından aldığı makâsîd düşüncesini daha ileri bir noktaya taşımış, ilk kez makâsîd düşüncesini daha sistematik hale getirmeyi başarmıştır. Karâfî için *makâsîdu'ş-şer'ianın* gerçekleşmesi ancak genel kuralların korunması ve sürekli göz önünde bulundurulması sayesinde elde edilebilir. Ona göre tam anlamıyla maslahatın sağlanması ve mefseletin giderilmesi ancak bu şekilde gerçekleşir.

Karâfî sedd-i zerâî' ve mürsel maslahatı hüküm tespitinde delil olarak kullanmayı kabul etmiş ve İmam Mâlik (ö. 179/795)'in de aynı görüşte olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca mürsel maslahatları, maslahatın en alt derecesi olarak görmüştür. Bu durum; *makâsîdu'ş-şer'ianın* nasların arka planındaki külli menfaatleri gözetmesi, maslahat-ı mürselenin ise bazı cüzî meselelerde söz konusu olmasıyla ilgili olduğu söylenebilir.

Ayrıca Karâfî'nin makâsîd-vesâil ayrımını göz önünde tutması ve vesilelerin maksadların hükmünü alacağını savunması, hocası İzz b. Abdisselam'dan etkilendiği yerlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karâfî kendisinden önce yapılan *makâsîdu'ş-şer'ia* taksimini -zarûrîler, hâcetler ve tahsînîler- kabul etmekle kalmamış, makâsîdu'ş-şer'ianın her üç kısmında da maslahatın delil olarak kullanılmasını bir gereklilik olarak görmüştür.

Yüksek maslahat veya *yüce maslahat* olarak niteleyebileceğimiz ve ilk defa Karâfî'nin kitaplarında rastlanılan *el-maslahatu'l-ulyâ* ifadesi, makâsîd konusundaki açıklamalar göz önüne alındığında dikkat çeken bir tabir olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi Karâfî, fetih sebebiyle elde edilen topraklarda yaşayan gayrimüslimlerin öldürülmesi yerine cizyeye bağlanmasını, kendilerinin

⁹² Karâfî, *Nefâis*, c. IX s. 4086.

⁹³ Karâfî, *Nefâis*, c. IX s. 4082, 4086, 4087.

⁹⁴ Karâfî, *Şerhu Tenkîh*, s. 393 vd.; Vekîlî, *el-İmâmu'ş-Şihâb*, c. II, s. 258.

⁹⁵ Karâfî, *Şerhu Tenkîh*, s. 394.

⁹⁶ Karâfî, *Furûk*, c. II, s. 184.

olmasa bile nesillerinin Müslüman olabileceği gerekçesiyle *yüksek maslahat/maslahatu'l-ulyâ* olarak nitelemiştir.⁹⁷

Karâfi'nin genel kural eksenli düşünceye sahip bir ilim adamı oluşu ve verdiği hükümlerde maslahatı gözetmesi; naslara daha ta'lîli yaklaşmasına sebep olmuş ve bu durum akla önem veren bir teabbudî-ta'lîli taksimine sebep olmuştur.

Bunun yanı sıra Karâfi, maslahat ve mefsedetin çatışması durumunda tercihin nasıl yapılacağına da değinmiştir. Ona göre Şâri'in farz olarak belirlediği şeyler sırf maslahat iken, haramlar ise sırf mefsedeti ifade eder. Buna rağmen bazı durumlarda mendup olan bir şeyin farza öncelenerek daha fazla sevap kazanılması da söz konusu olabilmektedir.

Karâfi, Hazreti Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) tasarruflarını fetvâ, kadâ, tebliğ ve imamet şeklinde daha sistematik olarak inceleyen fakihlerin ilkidir. O, Hazreti Peygamber'in fiillerini ve sözlerini hangi vasıfla söylemiş veya yapmış olduğunu gözeterek bu ayrıma gitmiştir. Ayrıca fıkıh anlayışında da sünnetin bağlayıcılığı açısından bu ayrımı dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

Karâfi'nin son kitabı diyebileceğimiz *el-Furûka* bulunan makâsîd konusundaki açıklamaları, daha önceki kitaplarında yer verdiği makâsîda dair açıklamalarından farklılık arz etmemektedir. Bu durum Karâfi'nin düzenli bir fıkıh anlayışı olan, dört mezhebin fıkıh bilgisine sahip ve makâsîd konusunda tutarlılığı ilke edinmiş bir fakih olduğunu da gösterir niteliktedir.

Kaynakça

Apaydın, Yunus, "Karâfi'nin İzlediği Yöntemin Genel Çizgileri ve Maslahat Anlayışı, *"Makâsîd ve İctihad"*, Hzl. Ahmet Yaman, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010.

Apaydın, Yunus, "Karâfi", Diyanet İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul 2001.

Bakkûri, Ebû Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *Tertîbu Furûki'l-Karâfi*, Dâru Mektebeti'l-Meârif li't-Tibâa ve'n-Neşr, 2. Bs., Beyrut 2008.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır, Dâru Tavki'n-Necât, yy., 1422, I-IX.

Bûtî, Muhammed Said Ramazan, *Davâbitü'l-Maslaha fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risâle, yy., ts.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "Sedd-i Zerîa", Diyanet İslam Ansiklopedisi (*DİA*).

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, thk. Muhammed Abdusselâm Abdu's-Şâfi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy., ts.

Gürkan, Menderes, "Karâfi'nin Fıkıh Usûlü Görüşleri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 1990.

Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye*, nşr. Vüzârtül-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1427, I-XLV.

İbn Abdisselam, İzzeddin Ebû Muhammed Abdülaziz eş-Şâfiî, *Kavâidü'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-Enâm*, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire 1991, I-II.

İbn Abdisselam, İzzeddin Ebû Muhammed Abdülaziz eş-Şâfiî, *İslâmî Hükümlerin Esas ve Hikmetleri*, terc. Süleyman Kaya-Soner Duman, İz yayıncılık, İstanbul 2006.

İbnu's-Şât, Ebi'l-Kâsım Kâsım b. Abdillâh *İdrâru's-Şurûk alâ Envâi'l-Furûk*, (*el-Furûk*'un beraberinde), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, I-IV.

Karâfi, Ebu'l Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdiramân es-Sanhâcî, *Envârü'l-Burûk fi Envâi'l-Furûk*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, I-IV.

⁹⁷ Karâfi, *el-Furûk*, c. III, s. 21; *ez-Zahîre*, c. X, s. 45; Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Tortop, Karâfi'nin *el-Furûk*'u Bağlamında Makâsîd Görüşleri, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, "Yüksek Maslahat Teorisi" başlığı.

Karâfî, Ebu'l Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdîrramân es-Sanhâcî, *ez-Zahîre*, nşr. Saîd A'rab-Muhammed Bû Hubze- Muhammed Haccî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, Beyrut 1994, I-IVX.

Karâfî, Ebu'l Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdîrramân es-Sanhâcî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, nşr. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavvad, Mektebetü Nizâr el-Mustafa el-Bâz, yy., 1995/1416, I-IX, c. IX.

Karâfî, Ebu'l Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdîrramân es-Sanhâcî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl fî'l-Usûl*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Şirketü't-Tabâati'l-Fenniyyeti'l-Müttehîde, yy. 1973.

Peşe, Ahmet Muhammet, "Maslahat-ı Mürsele'nin Hanefî Usûl Düşüncesinde Hangi Tür Vasıflara Denk Düştüğü Sorunu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2017, S. 29, ss. 75-88.

Raysûnî, Ahmed, *Nazariyyetü'l Makâsîd inde'l-İmami's-Şâtîbî*, el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 4. Bs., Virjinya, ts.

Şâtîbî, İbrahim b. Musa el-Lahmî el-Ğirnâfî Ebû İshak, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, thk. Muhammed İskenderânî-Adnan Derviş, Beyrut 2008/1429.

Tarablusî, Ebu'l-Hasen Alâeddîn Ali b. Halil el-Hanefî, *Muînu'l-Hükkam fî mâ Yeteradeddü beyne'l-Hasmi mine'l-Ahkâm*, Daru'l-Fikr, yy., ts.

Tortop, Nureddin, Karâfî'nin *el-Furûk*'u Bağlamında Makâsîd Görüşleri, *Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi*, Antalya 2018.

Vekîlî, Sağır b. Abdüsselam, *el-İmâmu's-Şihâb el-Karâfî*, Vüzâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, Mağrib 1417/1996, I-II.

Yaran, Rahmi, "Karâfî'den Şâtîbî'ye Makâsîd/Maslahat Söylemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (MÜİFD)*, 2013, S. 45, ss. 5-30.

Yılmaz, Fethullah "İslam Hukukunda Vesail-Makasîd İlişkisi", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2009.